

Neke etnološke dileme u koncipiranju prezentacije hrvatske tradicije¹

Sadašnjost zagrebačkog Etnografskog muzeja obilježena je radom na detaljnoj razradi koncepcije novoga stalnog postava. Tim povodom, želim ovdje u skraćenom obliku iznijeti svoja razmišljanja i dileme.

Ključne riječi: muzejski postavi, stalni postavi, Etnografski muzej Zagreb

Sadašnji je stalni postav osmišljen krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina dvadesetog stoljeća, a realizacija je tekla paralelno s građevinskom rekonstrukcijom zgrade. Intenzivan rad rezultirao je izložbom visokih estetskih vrijednosti, temeljenom na etnološkim postavkama prve polovice dvadesetog stoljeća.

S obzirom na to da je praksa pokazala neke nedostatke u koncipiranju rasporeda sadržaja unutar obnovljene zgrade, današnji se stalni postav donekle razlikuje od izvornog. U stvari, promjena se odnosi samo na prizemlje, u kojem su bile obrađene teme gospodarstva, tekstilnog ruktovorstva, keramike i košaraštva. Danas se prostor prizemlja uglavnom koristi za povremene izložbe budući da je višegodišnja praksa postavljanja povremenih izložbi, u za to projektom predviđenim prostorima četvrtog kata, pokazala znatne nedostatke.

Ipak, osnovna ideja koncepcije izvornog postava vidljiva je i danas, a temelji se na:

- podjeli Hrvatske na kulturne zone,
- pretežnoj zastupljenosti tekstila, tj. narodne nošnje i
- predstavljanju isključivo reprezentativnih primjeraka.

¹ Rad je izlaganje sa skupa: *3rd International Conference of Ethnographic Museum in Central-and South East Europe*, Etnografické Muzeum, Martin, Slovakia, održan od 15. do 17. listopada 2003.

Kada je nakon višegodišnjih nastojanja konačno na pomolu mogućnost realizacije novoga stalnog postava, u ovom bih radu želio obrazložiti svoj odnos prema još uvijek aktualnome stalnom postavu i formulirati neke od problema za koje smatram da bi se mogli pojaviti u detaljnoj razradi koncepcije novoga stalnog postava. Prije svega, smatram neophodnim osvrnuti se na na trodjelnu podjelu Hrvatske na kulturne zone, koju je dio hrvatskih etnologa već 1972. godine u vrijeme otvaranja aktualnog postava smatrao prevladanom. Pretežna zastupljenost narodnih nošnji opravdavala se time da taj materijal čini veći dio fundusa Muzeja. No, to nas dovodi do pitanja: je li zadatak središnjega hrvatskog etnografskog muzeja prezentirati vlastiti fundus ili prikazati kulturnu sliku područja? Napokon, koliko je ispravno graditi idealiziranu sliku vlastite kulture predstavljanjem isključivo reprezentativnih izložaka, te u njezinu objektivnost uvjeravati sebe i druge?

Podjelu Hrvatske na tri kulturne zone - panonsku, dinarsku i jadransku, još je tridesetih godina dvadesetog stoljeća utvrdio doajen hrvatske etnologije Milovan Gavazzi. U to je vrijeme područje etnologije bilo ograničeno na istraživanje ruralne kulture predindustrijskog doba, tj. na razdoblje od druge polovice 19. st. do polovice 20. st.

Da bih ilustrirao ovu podjelu, za svaku ću zonu navesti samo nekoliko primjera:

Panonska zona

Kuće su na ovom području okrenute ulici užom stranom. Namještaj je visok (tzv. "namještaj visokog horizonta"). Grožđe se nakon berbe preraduje u posebnim zgradama u vinogradu, gdje se i čuva vino. Temelj stočarstva stajsko je govedarstvo i uzgoj svinja slobodnom ispašom u šumi, u krdima (100-200 komada). U odijevanju prevladavaju tkanine od materijala biljnog podrijetla.

Jadranska zona

Osnovni je građevni materijal kamen. Na kat kuće ide se vanjskim stubištem koje završava kamenom terasom. Karike lanca na kojem visi lonac na otvorenom ognjištu imaju oblik kruga. U ograđivanju zemljišta koristi se suhozid (zid od naslaganog kamena bez veziva). U gospodarstvu su važni ribolov, moreplovstvo te uzgoj loze i maslina. Vino i ulje čuvaju se u konobama u prizemlju kuća. Za stočarstvo je karakterističan uzgoj magaraca i mula. U odijevanju muškaraca su karakteristične relativno kratke hlače, straga široke (Krk, Konavle). Nosi se i vunena kapa s dugačkim tuljcem koja je mogla dopirati do ramena.

Dinarska zona

Osnovni je građevinski materijal drvo. Krov je pokriven tesanim daščicama. Karike lanca na kojem visi lonac na otvorenom ognjištu imaju oblik broja 8. Namještaj je nizak (tzv. "namještaj niskog horizonta"). Značajno je obilježje gospodarstva transhu-

mantno ovčarstvo. U odijevanju prevladava upotreba vunениh materijala. Karakteristična je kapa ravnog tjemena.

Osnovna je zamjerka ovakvoj podjeli što se ona odnosi na točno određeno razdoblje, i to kraj 19. i početak 20. stoljeća: "zone tradicijske kulture" imale su ta obilježja samo u tom razdoblju. Situacija je, kako povijesna i društvena tako i kulturna, prije i nakon tog razdoblja sasvim drugačija.

U drugoj se polovici 20. st. javljaju shvaćanja etnologije kao znanosti koja se bavi pučkom kulturom uopće, kako ruralnom tako i urbanom, u svim njezinim vremenskim fazama, sve do suvremenosti.

No, bez obzira na to što se trodjelna podjela uglavnom smatra prevladanom, u praksi je u stručnim krugovima ona i danas prisutna. Osnovnim razlogom podvojenosti teorije i prakse smatram činjenicu što je takav način promišljanja i prezentacije tradicijske kulture jednostavan i praktičan: područje rada jasno je određeno, kako u vremenu tako i u prostoru. Na deskriptivnoj razini obrađuje se određeno zemljopisno područje i traže karakteristike predindustrijske ruralne kulture. Izlet u znanost realizira se analizama isto tako određene ruralne kulture susjednog (ili udaljenog) područja, pa se usporedbama donose zaključci o međusobnim utjecajima i eventualnim migracijama. Osim toga, čini se da mnogi koriste ovu podjelu jer nema bolje, ne razmišljajući da bi se kulturom mogli baviti i bez zemljopisne podjele na područja. Doduše, zemljopisno odnosno političko ograničenje postoji u djelovanju ustanove. Tako je, primjerice, područje djelovanja zagrebačkog Etnografskog muzeja najvećim dijelom omeđeno granicama Republike Hrvatske.

Kakav bi trebao biti stalni postav muzeja koji prezentira stanoviti kulturno heterogeni prostor? Kao alternativa njegovoj podjeli na kulturne zone, ostaje nam prezentacija koja obrađuje neku temu, npr., ciklus godišnjih ili životnih običaja, monografsko prikazivanje manjih kulturnih cjelina, monografski prikaz cijelog područja Republike Hrvatske koji bi odabranim kulturnim elementima prezentirao cjelinu narodnog života na njezinu prostoru.

Smatram da je svaki od navednih načina u načelu podjednako dobar i da u konačnici njegova kvaliteta zavisi od kvalitete realizacije. Svaki bi, međutim, prezentirani kulturni element trebao pružiti više od pukih podataka o svojoj funkciji, provenijenciji (mjesto izrade, upotrebe, nabave) i sl. On nas treba podučiti i o širem društvenom kontekstu u kojem je funkcionirao i vezama s drugim kulturama o kojima svjedoči. Iz takva bi postava posjetilac trebao saznati o vezama dotične kulture s drugima, shvatiti da ta (naročito ako se radi o njegovoj vlastitoj kulturi) ne postoji sama za sebe niti da je nastala sama po sebi. Učeći ga o bogatstvu kulturne slike i kulturnim vezama među kulturama, učimo ga toleranciji.

Na takvim pretpostavkama, kapa ravnog tjemena i poluloptasta keramička naprava za pečenje na otvorenoj vatri ("peka") bile bi prezentirane kao paleobalkanski elementi, a ne kao elementi dinarske kulturne zone, hlače s Krka kao predmet koji pripada širemu mediteranskom prostoru, a ne kao predmet "jadranske zone", oglavlje s Paga ("rub") kao slavenski kulturni element.

U dosadašnjemu stalnom postavu zamjećujem još jedan nedostatak koji je prisutan i na izložbama mnogih drugih muzeja. Radi se o fragmentaciji prošlosti na segmente kojima se bave određene struke. Dakako, takva je fragmentacija potrebna kako bismo se mogli što temeljitije baviti problematikom. Čini mi se, ipak, da posjetitelji najčešće stječu dojam kako su ljudi prošlosti živjeli različite "struke" (a ne da su živjeli u različitim uvjetima). Tako su posebno živjeli umjetnost (što se vidi iz umjetničkih galerija), posebno etnografiju (prikazanu u etnografskim muzejima), posebno povijest (prikazanu u povijesnim muzejima) itd. Tome često pridonosi i nedostatna datacija etnografskih predmeta, tj. određivanje vremena u kojem su nastali i u kojem su korišteni. Imam dojam da zainteresirani posjetilac sve te predmete doživljava kao predmete koji pripadaju prošlosti, ali mu nije sasvim jasno kojem razdoblju pripadaju. Ne zna niti pripadaju li svi ti predmeti istom ili različitim razdobljima. Još je manje svjestan toga što se u svijetu ili u njegovoj okolini događalo kada je neki seljak kopao izloženom motikom, ili kada je na određenom području napuštena izrada nošnje od domaćeg materijala, kako su se različiti politički događaji odražavali na situaciju i život sela.

Radi se, naravno, o potrebi multidisciplinarnе prezentacije u kojoj bi etnografska građa morala dominirati, dok bi ostala trebala imati ulogu orijentira. Kao ilustraciju, navest ću nekoliko primjera iz zagrebačkog Etnografskog muzeja koji bi, po mojem mišljenju, trebali biti takvi povijesni orijentiri. To je ponajprije vladavina Austrije i Austrougarske kada su panonska sela uređena kao ulični tip naselja ili kada je organiziranje Vojne krajine značajno utjecalo na način života na granici s Osmanskim carstvom. Osim toga, svakako bi jedan od takvih orijentira trebalo biti i djelovanje Hrvatske seljačke stranke Stjepana Radića koja je u prvoj polovici 20. st. imala snažan utjecaj na hrvatsko selo, zatim kolektivizacija seljačkih imanja osnivanjem "seljačkih radnih zadruga" dolaskom socijalizma na vlast i sl.

Uz to, svakako bi trebalo i narodno oblikovanje i ukrašavanje dovesti u odnos prema europskim umjetničkim stilovima koji su snažno, poglavito barok, utjecali na narodnu umjetnost.

Po čemu ćemo, međutim, procjenjivati kvalitetu te realizacije? Ako nam je cilj postavom muzejske izložbe poučiti o kulturi određenog područja, tada bi odgovor na pitanje o kvaliteti bio u stvari odgovor na sljedeća pitanja:

- pruža li nam izložba samo uvid u inventar kulturnih pojava (je li ona samo deskriptivna) ili nas uči o smislu tih pojava, njihovu podrijetlu, načinu na koji su postale dio upravo dotične kulture, širem kontekstu u kojem su funkcionirale, i

- je li prezentacija prilagođena (stručno i tehnički) različitim razinama mogućnosti i interesa posjetioca, tj. pruža li svakome zainteresiranom količinu i vrstu podataka prilagođenu njegovu obrazovanju i mogućnostima recepcije.

Namjerno ne koristim inače u ovom kontekstu čest termin "prosječno obrazovan posjetilac" jer smatram da bi izložba trebala biti edukativna kako za potprosječno, tako i za natprosječno obrazovana posjetioca. Smatram da muzeji upravo u tom pravcu trebaju poboljšati svoje metode djelovanja, i da je upravo to njihov pedagoški i andragoški zadatak.

Zaključno, želim reći kako smatram da bi kvalitetan stalni postav bilo koje etnografske muzejske ustanove etnografsku građu trebao prezentirati u kontekstu u kojem su pojedini kulturni elementi nastali, djelovali i nestali iz svakodnevice. Sistematizirano, ti su konteksti sljedeći:

- politički kontekst (npr., utjecaj politike na pučku kulturu, upotreba folkloru i njegovih simbola u političke svrhe),
- ekonomski kontekst (npr., utjecaj pojave filoksere krajem 19. st. na život sela),
- društveni kontekst (npr., razmjena kulturnih elemenata između društvenih slojeva, raspad seoskih obiteljskih zadruga), i
- povijesni kontekst (utjecaj različitih povijesnih događaja: Prvi i Drugi svjetski rat, uspostava socijalizma - osnivanje "seoskih radnih zajednica").